

Cerkiew parafialna greckokatolicka św. Michała Archaniola w Brunarach Wyżnych - obecnie kościół parafialny rzymskokatolicki NMP Wniebowziętej

Brunary Wyżne lokowane zostały na prawie niemieckim przywilejem króla Kazimierz Wielkiego z 1335 roku, danym Danielowi Jaszkwowi. Powtórna lokacja wsi, już na prawie wołoskim, miała miejsce w 1547 roku, dokumentem wystawionym przez biskupa Samuela Maciejowskiego Danielowi Jaśkowskiemu (potomkowi Daniela Jaszka). W 1641 roku biskup krakowski, Jakub Zadzik, potwierdził lokację, zatwierdzając jednocześnie Macieja Bodniewicza na prezbitera cerkwi w Brunarach, zezwalając mu na utrzymanie wikarego oraz przyłączając do parafii w Brunarach cerkwie w Piorunce i Czarnej. W 1647 cerkiew wzmiankowana jest w dekrete starosty muszyńskiego, Wojciecha Bedleńskiego, rozsądającego spór włościan z proboszczem. W latach 30. XX w. w archiwum cerkwi parafialnej przechowywane były metryki prowadzone od 1711 roku. Cerkiew służyła grekokatolikom do 1947 roku, kiedy w ramach akcji „Wisła” wysiedlono miejscową ludność na północne i zachodnie tereny Polski. W 1951 roku świątynię przejęła w użytkowanie rzymskokatolicka parafia Najświętszej Marii Panny Wniebowziętej w Brunarach.

Istniejąca świątynia została zbudowana w XVIII wieku, na miejscu starszej. Jest drewniana, konstrukcji zrębowej, orientowana sanktuarium na wschód. Zaliczana jest do cerkwi typu zachodnio-łemkowskiego, z izbicową wieżą konstrukcji słupowej w zachodnim masywie. Obecny kształt budynku to efekt gruntownej przebudowy, która miała miejsce w latach 1830 – 1831. Do tego wydarzenia odnosi się cyrylicki napis na zachodniej ścianie sanktuarium, nad portalem carskich wrót, o treści: „TEN DOM BOŻY ROKU BOŻEGO 1830 ZA PANOWANIA NAJJAŚNIEJSZEGO DOBROCZYNNEGO I W CHRYSZCIE ULUBIONEGO CESARZA FRANCISZKA I : ŚWIĘTOBLIWEGO POWSZECHNEGO SŁUGI ARCYBISKUPA PIUSA VIII - PAPIEŻA RZYMSKIEGO PRZEŚWIĘTEGO /.../” Świątynię znacznie wówczas powiększono. Mimo, że zachowała ona w ogólności charakterystyczny, trójdzielny, osiowy układ, znacznie wyróżnia się sylwetką na tle innych cerkwi w regionie. Jej bryła jest znacznie wydłużona horyzontalnie, jednak akcentowana trzema wydatnymi, barokowymi hełmami, o płynnej gradacji wysokości (rosnąco ku zachodowi), posadowionymi na brogowych (stożkowych) dachach z niskimi załomami. W zwieńczeniu krzyże kowalskiej roboty. Połacie

dachowe nad sanktuarium i nawą oraz ściany wieży pokryte są gontem. Jej izbica i tzw. zachata u podstawy oraz wszystkie ściany cerkwi oszalowane pionowym deskowaniem. Hełm na wieży pod blachą. Główne wejście do wnętrza od zachodu przez niewielki przedsionek – kruchtę. W elewacjach bocznych świątyni (pn. i pd.) po pięć okien, we wschodniej jedno. Wszystkie prostokątne, zamknięte łukiem, wielodzielne. W ścianach starszej części świątyni powiększone w 1830 roku. Najobszerniejszą częścią świątyni jest nawa, do której w wyniku rozbudowy włączone zostało XVIII. wieczne sanktuarium (wysokość zrębu jego ścian zrównana została wówczas z nawą). Do tego korpusu przybudowano nieco niższe, wydłużone sanktuarium, które w zamkniętej trójbocznie, wschodniej części mieści zakrystię (osobne wejście do niej od południa). Wewnątrz sanktuarium od zakrystii oddzielone jest prostą, zrębową ścianą z portalem. Przy zachodniej ścianie babinca chór śpiewaczy, wsparty na parze masywnych kolumn, ozdobionych rzeźbiarskim motywem winnej latorośli. Istotną zmianą konstrukcyjną dokonaną przy rozbudowie świątyni było zastąpienie zrębowych sklepień nad głównymi pomieszczeniami płaskimi stropami deskowymi, z fasetą u podstawy. W bogatym wyposażeniu świątyni zabytki XVII – pocz. XX w., m.in. ikonostas, presteł, ołtarze – kioty, ambona, malowidła ściennie, ikony, naczynia i sprzęty liturgiczne. Teren cerkiewny otoczony jest murkiem z dzikiego kamienia, z dwoma sklepionymi bramkami o gontowych daszkach od strony zachodniej.

Zachowana we wnętrzu świątyni polichromia ścienna pochodzi z końca XVIII wieku (ściany nawy), a po 1830 roku została rozwinięta w podobnej stylistyce na ścianach dawnego i dobudowanego sanktuarium oraz na stropach. W 1898 roku, podczas remontu świątyni odnowiono również istniejące malowidła ściennie i uzupełniono je o dekoracje patronowe w górnych partiach nawy oraz w babincu i przedsionku (kruchcie). Polichromia, wykonana techniką tłustej tempery i klejową, buduje dekoracyjne, iluzjonistyczne podziały architektoniczne na ścianach, fryzie wieńczącym i stropach. Powierzchnie ścian rozcłonkowane są pilastrami podtrzymującymi belkowanie, stojącymi na cokole. W nawie architrav wypełnia światłocieniowo opracowana kratownica złożona z horyzontalnie zakomponowanych, barwnych rombów, z drapowanymi poniżej kotarami. Nad architravem fryz z motywami paletowym i falowym. Pomiędzy pilastrami wpisane są duże, barwne romby z bukietami kwiatowymi w centrum. W polach poniżej podstawy okien zacheuski (krzyże w tondach) oraz sylwetki cherubinów ujęte w ornamentalne zdobienia. W pierwotnym sanktuarium, z najdawniejszej

warstwy zachowały się podziały architektoniczne na ścianach i fryzie wieńczącym. Tam i w dobudowanym sanktuarium powierzchnie ścian rozczłonkowane na przemian półkolumnami i pilastrami. Ponad głowicami pilastrów fryz wieńczący, na którym motyw lambrekinu i kimation joński. Bogata ornamentyka utrzymana jest w estetyce późnego baroku i regencji. Malowidła we wszystkich przestrzeniach uzupełniono pasami ornamentu patronowego w 1898 roku. W nawie, na stropie, na błękitnym tle siedem rozet, zróżnicowanych wielkością, o ornamentyce roślinnej i geometrycznej, z najobszerniejszą ulokowaną centralnie. Na stropie sanktuarium, na błękitnym, usianym gwiazdami tle „Oko Opatrzności” w promienistej glorii, w otoczeniu czterech cherubinów oraz słońce (symbol Nowego Przymierza) i księżyc (symbol Starego Przymierza). Twórca najstarszej części malowideł ściennych cerkwi w Brunarach, w podobny sposób ozdobił także wnętrza cerkwi w Śnietnicy (polichromia zachowana) oraz Uściu Gorlickim (polichromia znana z fotografii archiwalnej, przykryta kolejną warstwą w 1938 r.).

Ikonostas, ustawiony na granicy sanktuarium i części świątyni przeznaczonej dla wiernych, powstał w 1. połowie XVIII wieku i należy do najlepszych realizacji malarskich wykonanych w tym okresie w cerkwiach zachodniej części diecezji przemyskiej (jego twórca wykonał również drzwi diakońskie przegrody ołtarzowej dla cerkwi w pobliskiej Śnietnicy). Ikonostas cerkwi w Brunarach jest konstrukcji ramowej, wielostrefowy, z predellami w podstawie, o kompozycji osiowej i bogatym, snycerskim rozczłonkowaniu płaszczyzny, jednorodny chronologicznie i stylistycznie (z wyłączeniem carskich wrót i malowideł w figuralnych w predellach, wykonanych w końcu XIX wieku). Inskrypcje występujące na poszczególnych ikonach w języku cerkiewnosłowiańskim, z wyjątkiem ikon w rzędzie Proroków Starego Testamentu, gdzie fragmenty proroctw zapisano w języku łacińskim. Podziały plastyczne w poszczególnych rzędach przegrody mają formę architektoniczną i wzajemnie sobie odpowiadają. Zastosowany snycerski detal zdobniczy (pełny i ażurowy) o formach barokowych. Rama polichromowana, w kolorze czarnym. Snycerska złocona i srebrzona, miejscowo laserowana barwnie. Podwyższone, przerwane belkowanie nad rozglifionym łukiem, powyżej carskich wrót i centralnej ikony cyklu Deesis (modlitwy wstawienniczej do tronującego Chrystusa, zanoszonej za ludźmi przez Bogurodnicę, Św. Jana Chrzciciela i Apostołów) akcentują oś pionową przegrody. Poziome gzymsy pomiędzy poszczególnymi rzędami ciągle, z konsolkami ponad kolumnami. Nisze obrazowe rozglifione, zdobione snycersko, flankowane

kolumnami, zdobionymi rzeźbionym motywem winnej łoży. Rząd prazdników podzielony w centrum parą konsoli flankujących arkadę, w której obraz Chrystusa w Grobie. Na ten obraz nakładany drugi (mobilny), na podobrazu drewnianym, w formie trójliścia, w ażurowym, snycerskim obramieniu, z wizerunkiem Mandylionu (oblicze Chrystusa na chuście). Prazdniki (ikony świąteczne), po jego bokach, po sześć z każdej strony, w owalnych kartuszach, w podobnym, snycerskim obramieniu. Detal snycerski aplikowany do ramy złożony, w formie wici roślinnej, fryzów, kartuszy i palmet, złożony i srebrzony. Predelle prostokątne, płaskie, podzielone na płyciny srebrzonymi i złożonymi listwami. Ościeża drzwi carskich i diakońskich zamknięte łukiem. Rząd Proroków tworzą owalne kartusze w ażurowej, snycerskiej oprawie, flankujące Ukrzyżowanie. Osiemnastowieczne ikony wykonane temperą i tłustą temperą na podobrazach drewnianych, na gruncie kredowo-klejowym. Namiestne (dolnego rzędu) oraz trzy wewnętrzne cyklu Deesis z reliefowo opracowanym, złożonym tłem. Obrazy w predellach i w medalionach carskich wrót malowane techniką olejną. Rząd ikon namiestnych tworzą półpostaciowe wizerunki: Bogurodzica z Dzieciątkiem - Hodigitria, Chrystus Pantokrator, Św. Mikołaj (po str. pn.) oraz chramowa ikona (patronalna świątyni) Archaniola Michała (po str. pd.). Carskie wrota ażurowe (motyw wici roślinnej), zwieńczone ażurową mitrą, złożone, i polichromowane na jasnoszary kolor, z przedstawieniami Ewangelistów (popiersia) w czterech owalnych medalionach. Para równych rozmiarami wrót diakońskich, z pełnej deski, prostokątnych, o ściętych, górnych narożach, z wizerunkami Świętych Kapłanów Starego Testamentu: Melchizedeka (po str. pn.) i Aarona (po str. pd.), ukazanych pełnopostaciowo, w szatach kapłańskich. Melchizedek trzyma na lewym przedramieniu tacę, na której bochny chleba i dzban z winem; w prawej dłoni Aarona kadzielnica. Tła monochromatyczne, ciemne. W rzędzie ikon świątecznych (od pn.): Narodzenie Bogurodzicy, Wprowadzenie Bogurodzicy do Świątyni, Zwiastowanie Bogurodzicy, Boże Narodzenie, Ofiarowanie Chrystusa w Świątyni (Spotkanie Pańskie), Zaśnięcie Bogurodzicy, Przemienienie Pańskie, Objawienie Pańskie (Chrzest Chrystusa), Wjazd do Jerozolimy, Zmartwychwstanie Pańskie, Wniebowstąpienie Pańskie, Zesłanie Ducha Świętego. Powyżej prazdników apostołskie Deesis z wydzielonym, centralnym obrazem tronującego Chrystusa Pantokratora, odzianego w szaty kapłańskie, ku któremu zwracają się główni orędownicy – Bogurodzica i Św. Jan Chrzciciel. Apostołowie ukazani w pełnej postaci, parami, na sześciu ikonach, na pejzażowym tle. Postacie zwracają się

ku sobie lub w kierunku tronuującego Pantokratora. Centralnie, w zwieńczeniu ikonostasu Ukrzyżowanie – malowana na desce sylwetka Chrystusa aplikowana do krzyża o trzech poziomych poprzeczkach, w snycerskiej, ażurowej oprawie. Rząd ŚŚ. Proroków i Królów Starotestamentowych zestawiony z sześciu ikon w snycerskich, ażurowych obramieniach. Na każdej z nich po dwie postacie, ukazane w popiersiach, w 3/4 profilu, z rozwiniętymi zwojami, na których teksty przepowiedni i imiona Proroków. W predellach obrazy (od pn.): ŚŚ. Cyryl i Metody – Apostołowie Słowian, Ofiara Abrahama, ŚŚ. Książę Włodzimierz Wielki i Księżna Olga oraz Chrystus i Samarytanka przy Studni.

Do podstawowego wyposażenia cerkwi, współczesnego ikonostasowi, należy żertwiennik (mensa ołtarzowa z nastawą, wykorzystywana w pierwszej części Liturgii – Przygotowaniu Darów). Pierwotnie ustawiony był przy północnej ścianie sanktuarium, a obecnie w przestrzeni nawowej, po północnej stronie, obok ambony. Na prostej, skrzyniowej mensie nastawa ołtarzowa, w cokole której znajduje się prostopadłościenny kiwot. Na jego drzewczkach obraz Mistyczne Ciało Chrystusa. Jezus przepasany białym perizonium, z krzyżem wspartym na ramieniu, ukazany jest jako stojący w czaszy złotego kielicha. Z jego ran wypływają strużki krwi. Nastawa ołtarzowa (polichromowana na kolor czerwony i czarny) jest architektoniczna, kompozycji osiowej, bogato zdobiona ażurową i pełną snycerką, o formach rokokowych, złożoną i srebrzoną, miejscowo laserowaną barwnie. W cokole, po bokach kiwota, cztery owalne otwory skrytek. Nisza obrazowa arkadowa, silnie rozglifiona, wypełniona ażurowym ornamentem w kształcie winnej łoży z gronami, ujmującym niewielką ikonę Opłakiwania - Piety. Bogurodzica z ciałem Syna spoczywającym na kolanach, na pejzażowym tle. W szczycie arkady srebrzona rzeźba gołębicy – symbol Ducha Świętego, w promienistej, złożonej glorii.

Dziełem tego samego warsztatu snycerskiego i malarskiego, który wykonał ikonostas i żertwiennik jest ambona, zawieszona na północnej ścianie dawnego sanktuarium (obecnie przestrzeni nawowej), dostępna schodami jednobiegowymi z pełną balustradą. Korpus mównicy w formie graniastosłupa, z profilowanym parapetem i cokołem oraz pełną balustradą, rozczłonkowaną kolumnami w narożach. W arkadowych polach pomiędzy kolumnami trzy duże ikony ŚŚ. Ojców Kościoła – twórców Liturgii, Jana Złotoustego, Bazylego Wielkiego i Grzegorza Teologa, ukazanych frontalnie, w pełnej postaci, w szatach liturgicznych. Baldachim

na planie jak korpus, z profilowanym gzymsem, zwieńczony ażurową, zamkniętą koroną. Na jego podniebieniu obraz gołębic w glorii - symbol Ducha Świętego.

Największy z ołtarzy, wykonany niedługo po przebudowie cerkwi, ustawiony jest przy północnej ścianie nawy. W nim umieszczono najstarszą z ikon zachowanych w cerkwi w Brunarach - Bogurodnicę Hodigitrię, namalowaną w połowie XVII w. Pierwotnie był to prawdopodobnie tzw. ołtarz zaprestolny, usytuowany na osi wschodniej ściany sanktuarium. Jest polichromowany (niebieski, z jasnougrowym marmoryzowaniem w gzymsach i płycinie na mensie). Struktura o kompozycji osiowej i bogatym plastycznym rozczłonkowaniu. Elementy porządków architektonicznych i detal snycerski złożone i srebrzone, o barokowych formach. Ikona Bogurodzicy Hodigitrii - Bogurodzicy z Dzieciątkiem, wykonana temperą na drewnianej tablicy ze złożonym, grawerowanym tłem. Maryja ukazana w półpostaci, z Jezusem na lewym ramieniu, prawą dłonią wskazująca na Syna. W rogu kompozycji malarskiej, mała klęcząca postać dziewczyny – prawdopodobnie córki fundatora obrazu (Joana?) Krynickiego (inskrpcja na płycinowej bordiurze ikony). W zwieńczeniu nastawy w promienista gloria z owalną ikoną Oka Opatrzności.

Obrazy Hodigitrii należą do najczęściej wykonywanych wizerunków Matki Bożej z Dzieciątkiem. Bogurodnicę ukazuje się frontalnie, w półpostaci lub w pełnej figurze (zasiadającą na tronie lub stojącą). Jej głowa zwrócona jest lekko w kierunku Chrystusa, który tronuje zwykle na lewym ramieniu Matki (J.14,6). Uroczystym gestem lewej dłoni dokonuje ona prezentacji Zbawiciela. Ten błogosławi wzniesioną prawicą, w lewej ręce trzymając zwój (od XVII wieku również księgę lub kulę). Istnieje wiele wariantów ikonograficznych tego przedstawienia, różniących się w szczegółach (także z Dzieciątkiem na prawej ręce). Według tradycji, pierwszym wizerunkiem Hodigitrii był jeden z obrazów namalowanych przez Św. Ewangelistę Łukasza, ofiarowany następnie Św. Teofilowi wraz z Ewangelią. Po śmierci Teofila ikona powróciła z Antiochii do Jerozolimy, gdzie w V wieku odnaleziona została przez cesarzową Eudokię. Obraz przewieziono do Konstantynopola i umieszczono w kościele klasztorным Ton Hodigon. Stąd wywodzi się nazwa wizerunku, która z czasem, w następstwie współbrzmienia z greckim słowem oznaczającym drogę, wypełniona została nową treścią: Przewodniczka, w Chrystusie, wskazująca drogę wierzącym. W Bizancjum Łukaszowa ikona

Bogurodzicy Hodigitrii zasłynęła wieloma cudami, stała się palladium cesarstwa, przetrwała w ukryciu okres ikonoklazmu, a zniszczona została przez Turków, po upadku Konstantynopola w 1453 roku. Ikonograficzny archetyp trwa dzięki licznym powtórzeniom tego wizerunku.

Na przeciwległej, południowej ścianie nawy zawieszona jest nie mniej interesująca, duża ikona, wyrażająca ideę opieki i orędownictwa Matki Bożej - Pokrow Bogurodzicy, wykonana w końcu XVII w. Ten wariant ikonograficzny określany bywa nazwą Opiekunka Wszystkich Cierpiących. Obraz namalowany jest tłustą temperą na płótnie (częściowo przemalowany po formie). Centralną postacią kompozycji malarskiej jest Maryja, ukazana w pełnej postaci, frontalnie. Pod połami jej szeroko rozpostartego płaszcza znajdują schronienie potrzebujący. Pośród nich hierarchowie cerkwi, mnisi, mniszki, monarchowie i liczne grono świeckich. Odziani są w szaty ceremonialne lub właściwe stanowi. Do dnia dzisiejszego przetrwało kilka dużych formatowo ikon tego typu z 2 poł. XVII w – głównie w zbiorach muzealnych. Podobna ikona, znana z fot. archiwalnej, zawieszona była niegdyś w cerkwi pw. Św. Paraskewy, w pobliskim Uściu Gorlickim.

Głównym elementem wyposażenia sanktuarium (przestrzeń za ikonostasem) każdej cerkwi są prestoł, kiwot i antymins. Na środku sanktuarium sytuowana jest główna mensa ołtarzowa – prestoł, nawiązujący do tradycji wczesnochrześcijańskiej symboliczny grób. W narożnikach jego płyty umieszczone są relikwie. Niezbędne jest, aby wokół prestołu pozostawało obejście. Ustawiony na mensie kiwot (inaczej; kowczeg lub darochronitelnica; w funkcji liturgicznej bliski rzymskokatolickiemu tabernakulum) – figura starotestamentowej Arki Przymierza, służy przechowywaniu przeistoczonych cząstek eucharystycznych dla chorych oraz sprawowania Liturgii Uprzednio Poświęconych Darów. Na prestole spoczywa płócienny antymins, z wszytymi relikwiami, ozdobiony zwykle malarskim lub graficznym wizerunkiem Chrystusa w Grobie. Jest on poświęcony przez biskupa i dedykowany indywidualnie na każdy ołtarz, przy którym dokonuje się przeistoczenia chleba i wina. Eksponowane miejsce na prestole zajmuje siedmioramienny świecznik – znak Darów Ducha Świętego oraz bogato oprawiona księga Ewangelii.

Główna mensa ołtarzowa cerkwi w Brunarach - prestoł z cyborium (baldachimem na kolumnach), wykonany wkrótce po rozbudowie świątyni, jest drewniany, o zdobieniach

architektonicznych i snycerskich utrzymanych w estetyce późnobarokowej i regencyjnej. Ustawiony centralnie na płycie mensy kiwot – darochronitelnica, wykonany został na przełomie XIX i XX w., z drewna, w kształcie cerkwi, na planie kwadratu, z niewielkimi, ośmiobocznymi ryzalitami w narożach, ze zwieńczeniem w formie ośmiopłaciowej kopuły. Wszystkie powierzchnie oraz detal snycerski złożone i srebrzone. Na ściankach i drzwiczkach obrazy olejne na blasze, w profilowanej, złożonej ramie: Chrystus błogosławiący Dary Ofiarne, Złożenie Chrystusa do Grobu – Opłakiwanie, Niewiasty Niosące oleje do Grobu oraz Zmartwychwstanie Pańskie.